

Şiirle Tarihin Kesişim Noktasında Gülten Akın'ın *Celâlıler Destanı*

Gülten Akın'ın *Celâlıler Destanı* at the Conjunction of Poetry and History

Gonca GÖKALP ALPASLAN*

*Her bilgi, köklerini tarihi olan bir hayatın, bir toplumun,
bir dilin içine salar ve bizatihi bu tarihin içinde,
ona diğer hayat biçimleriyle, diğer toplum tipleriyle, diğer anlam vermelerle
iletişim kurma olanağı veren unsuru bulur* (Foucault, 2001, s. 519).

Öz

20.yüzyıl Türk şiirinin en önemli kadın şairlerinden olan ve toplumcu sanat anlayışını benimseyen Gülten Akın, 1980'lerde yazmaya başladığı *Celâlıler Destanı*'nı 2007'de kitap olarak yayımlamıştır. Şair bu eserinde, 16.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu derinden etkileyen bir iç sorun olarak Celali ayaklanmalarını ele almaktadır. Bu hareket, esasında toplumun bütün katmanları tarafından desteklenmiş bir ayaklanmadır ve toplumsal, ekonomik, demografik, askeri, idari birçok nedeni vardır. Gülten Akın, kitabında bu sorunu hiçbir zaman dinsel ya da ideolojik bir ayaklanma olarak yorumlamaz. Şair, resmî tarihe yönelik eleştirisini tam bu noktada getirir ve Celali ayaklanmalarını işlerken herhangi bir ayrıma gitmeksizin halkın yaşamına ve duygularına odaklanır. Sadece tarihsel bir dönemin değil, içinde yaşadığımız çağın da eleştirisini içeren eserinde şair, 16. yüzyılda geçen olaylarla 1980 sonrası Türkiye'sinin gerçekleri arasında bağ kurar. İktidar ile toplum arasındaki ilişkilerin de sorgulandığı eser, tarihsel bir olayın yeniden okunması niteliğindedir. Gülten Akın, tarihteki olayı, bir edebiyat metni gibi okuyup ondaki bireysel yana yoğunlaşmaktadır. Şair, tarihsel gerçeklerin anlamını araştırmakta, anlatılanları sınamakta ve okurunu hem geçmişle hem de bugünle ilgili olarak belirli bir bilince ulaştırmayı amaçlamaktadır. Bu makalede, yeni tarihselcilik düşüncesi ve özellikle Foucault'nun görüşleri ışığında Akın'ın *Celâlıler Destanı* adlı eseri incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Gülten Akın, *Celâlıler Destanı*, Celali ayaklanmaları, Osmanlı, tarih ve kültür, 16. yüzyıl, yeni tarihselcilik, Foucault, şiir.

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ggonca@hacettepe.edu.tr

Abstract

Gülten Akın, who is one of the most important woman poets in Turkish poetry and a committed socialist artist, published his poem called *Celâliler Destanı* in 2007 that she began to write in 1980's. The poet, in this work, studied Celali rebellion which, as a domestic affair, had a huge impact on the Ottoman Empire. This rebellion was supported by all communities in the Empire and had a wide range of reasons such as social, economical, demographical and military. Gülten Akın, in her work, never considers this as a religious or ideological rebellion. The poet, directs her main objection towards the official history writing at this point, and she points out the ordinary daily lives of people and their feelings while treating Celali rebellions. The poet, in her work, by making a connection between the events of the 16 century and the facts of Turkey after 1980, not only criticizes a historical era, but today's world as well. This work, in which the relationship between political power and community is questioned, is in way a re-reading of a historical event. Gülten Akın reads the historical event as if it is a literary text and focuses on its aspect of individuality. The poet examines the real meaning of the historical facts, tests what we had been told about them, and aims at bringing her readers to a certain consciousness level by regarding both past and present. In this article, Akın's poem called *Celâliler Destanı* is studied in the lights of new historicism, and, in particular, Foucault's views.

Keywords: Gülten Akın, *Celâliler Destanı*, Celali rebellions, Ottoman, history and culture, 16th century, new historicism, Foucault, poetry.

Yazınsal ürünlerde tarihteki olayların yeniden yorumlanmasıyla sıklıkla karşılaşılır. Modern Türk tiyatrosu ve Türk romanında tarihin, özellikle Osmanlı tarihinin ve Milli Mücadele'nin işlendiği çok sayıda eser vardır¹. Şiirle tarihin ilişkisi en mesafeli türdür belki de. 20.yüzyıl Türk şiirinde özellikle toplumcu şairlerin tarihe yöneldikleri, Osmanlı tarihindeki toplumsal hareketleri konu olarak seçtikleri ve çoğunlukla halkın belleğinde yücelen kişileri şiirleştirdikleri dikkat çeker. Gülten Akın'ın 1980'lerde kaleme aldığı ve bazı bölümlerini o yıllarda dergilerde yayımladığı halde yaklaşık otuz yıl sonra 2007'de kitaplaştırdığı *Celâliler Destanı* adlı eseri, 16. yüzyılda Osmanlı'yı içten sarsan önemli bir süreci dile getirir. Toplumcu şairlerin genel tavrından ayrı olarak Gülten Akın, bu ayaklanmayı başlatan ya da önderlik eden herhangi bir kişi çevresinde kurmaz şiirini, dolayısıyla kimseyi kahramanlaştırmaz, yüceltmez, idealleştirmez. O, tarihin belirli bir dönemini halkın bakışı açısından anlatır ve eserin sürekli değişen kahramanları vardır. Bu yaklaşım, Gülten Akın'ın şiirinde *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı* ve *Seyran Destanı* kitaplarıyla başlayan sürecin devamıdır.

Şair, 1979'da yayımladığı *Seyran Destanı*'nın ilk bölümünde Celali isyanlarını ve ardından başlayan göçü, ikinci bölümünde de 1940'tan sonra başlayan köyden kente göçü ekonomik ve toplumsal nedenleriyle ele almıştır. *Celâliler Destanı*'nın başındaki sunuda Gülten Akın, üç kitabı arasındaki bu bağa değinir: *Maraş'ın ve Ökkeş'in Destanı*'nda "yoksul, umarsız bir halkın kendi küllerinden yeniden doğuşunun, kurtuluşundaki ilk

¹ Bu konuda özellikle bkz. Argunşah, 1990 ve 2007, Çelik, 2002, Gögebakan, 2004, Yalçın Çelik, 2005, Uysal, 2011.

yenginin destanı”nı kaleme aldığını, *Seyran Destanı*’nda “bu kez yoksullukla baş etmek için ayaklanan göçen halkın savaşımı”nı işlediğini söyler (Akın, 2009, s. 7). Akın, *Seyran Destanı*’ndan yaklaşık yirmi yıl sonra yayımladığı *Celâliler Destanı*’nı yazış nedeniniyse şöyle dile getirir: “*Celâliler Destanı* ise koca Osmanlı Mülkü’nün² ayakta olduğu bir dönemde, zulmün ve buna karşı kalkışmanın, büyük ve uzun isyanın destanı olsun diye yazıldı” (Akın, 2009, s. 7). Bu cümleyle Gülten Akın okurunu, tarihi yeniden düşünmeye çağırır ve Osmanlı ekonomik ve toplumsal düzeninde ciddi değişimlere neden olan ayaklanma sürecini, odak noktasına halkı ve birey haklarını alarak işler.

Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*’nde tarihin alışıl gelmiş tanımlarından ve bize kabul ettirdiği dizgesinden uzaklaşmak gerektiğini belirtir ve düşünce tarihinde bir söylem birliği oluşturan ifadelerin farklı bir açıdan okunarak “bir başka söylem oluşturmak, iştirilen sese içerden hayat veren sessiz, uğuldayan, bitip tükenmek bilmeyen konuşmayı yeniden bulmak, yazılmış satırların söylediklerini kateden, bazen onları altüst eden ince ve gözle görülmez metni yeniden kurmak”tan söz eder (2011, s. 40-41). İşte Gülten Akın’ın *Celâliler Destanı*’nda yaptığı da budur bir bakıma. Dolayısıyla Foucault’nun yeni tarihselcilik kuramına yön veren düşünceleri, *Celâliler Destanı*’nı okumanın anahtarlarından biri olabilir.

Yeni Tarihselcilik ve Foucault Işığında Esere Bakış

1970’lerin sonunda belirmeye başlayan, 1980’lerde yükselen yeni tarihselcilik, sadece yazınsal metinlere değil her çeşit sanatsal, tarihsel ve kültürel ürüne yeni bir bakış getirir. Parlayışında Stephen Greenblatt’ın³ belirgin rol üstlendiği yeni tarihselcilik, kültür ile metin arasındaki ilişkiye odaklanır ve metni kültürel bir ürün olarak görür. Yeni tarihselcilik, -genellikle- aynı tarihsel döneme ait yazınsal ve yazın dışı metinlerin koşut okunmasına dayanır; yazınsal metinlerin üstünlüğünü reddeder; yazınsal ön plan ve tarihsel arka plan yerine yazınsal ve yazın dışı metinlerin eşit ağırlıkta olmasını ve birbiri hakkında bilgi vermesini, birbirini sorgulamasını önerir. Bu bağlamda yeni tarihselciliğin en önemli düşünürlerinden olan Louis Montrose “tarihin metinselleşmesi, metnin tarihselleşmesi”nden söz eder⁴. Tarihin sunuluş ve yazılı belgelerde kaydediliş biçimleriyle, tarihin metinselliğiyle ilgilenen yeni tarihselcilik, Derrida’nın⁵ hiçbir şeyin metnin dışında olmadığı düşüncesiyle geçmişle ilgili her şeye metinselleşmiş biçimde ulaşabileceğini iddia eder. Yapısalcılık sonrası düşünüş biçimlerinden olan yeni tarihselcilik, tarihin nedensellikte birbirine bağlı sıralı bir olay dizisi olduğu yolundaki geleneksel düşünceyi kökten reddeder. Yeni tarihselciler, tarihin gerçeklerin sunumu değil, sadece bir yorumu olduğunu, yani yazınsal bir ürün olduğunu düşünürler. Dolayısıyla gerçekten nesnel bir çözümleme mümkün değildir, çünkü diğer insanlar gibi tarihçiler de belirli bir

² Makale boyunca Gülten Akın’ın kitaplarından yapılan alıntılarda şairin yazım tercihlerine (noktalama, italik, büyük harf, inceltme işareti, dize düzeni, sözcüklerin birleşik ya da ayrı yazımı vb.) sadık kalınmıştır.

³ Bkz. Greenblatt, 1994.

⁴ Bkz. Oppermann, 2006, s. 16. Ayrıca bakılmalı: Montrose, 1988.

⁵ Ayrıca bakılabilir Derrida, 2001.

zaman ve yerde yaşayan, içinde yetiştikleri kültürle ve bireysel deneyimlerle biçimlenmiş insanlardır ve ister istemez yorumladıkları olaylardan etkilenirler. Her olay, içinden doğduğu kültürle ilişkili olduğuna göre tarihten değil, tarihin bize sunulmuş biçimlerinden söz edilmelidir ve şimdiye dek bize nasıl sunulduysa öyle kabul ettiğimiz tarihin bireysel yanına odaklanmak ve ona insani bir bakış getirmek gerekir. Tıpkı yazınsal metinler gibi bir 'metin' olan tarihin tek, değişmez, bütüncül ve nesnel bir değerlendirmesinden söz edilemez⁶. Gerçeklerin değil, ayrıntıların/anlamaların araştırılması anlamına gelen bu okuma biçimine "yoğun betimleme"⁷ denir.

Toplumun bütün üyelerinin görüşlerini kapsayan bir düşünüş biçimi olarak söylemenden bahseden Foucault'ya göre söylem, belirli bir zamanda ve yerde, belirli kültürel koşullar tarafından üretilmiş toplumsal bir dildir ve insan deneyimlerini anlamının belirli bir ifade yoludur. Ama hiçbir söylem kalıcı değildir; neyin doğru, doğal ve normal olduğu, tanıma bağlıdır. Bir sözcük, farklı yüzyıllarda farklı anlamlara işaret edebilir. O halde anlatılar ve tarihsel olaylar da, yazanın bakış açısına göre değişir, yani nesnellikten söz edilemez. Belirli bir dönemde yazılmış bir eser, içinden doğduğu kültürün karmaşıklığından, devrinin ruhundan ve temsil ettiği söylemlerden bağımsız düşünülemez; tarih çizgisel, nedensel veya ilerlemeci gösterilemez⁸. Bu durumda tarihin bize aktardığı sistemler, değerler, anlamlar yeniden sorgulandığında hepsinin kurmaca olduğu fark edilir (Oppermann, 2006, s. 5). Nitekim Gülten Akın da eserinde tarihteki Celali ayaklanmalarını yeniden ele almakta ve tarihsel olayı şimdiye dek anlatıldığından/anlaşıldığından farklı bir açıdan yorumlamaktadır. Akın'a göre, Celali ayaklanmaları, genel kanının aksine, ne basit bir isyandır ne de Osmanlı resmî tarihlerinin yazdığı ve bu sayede toplumun belleğine nakşettiği haliyle dinsel bir karmaşadır. Bu noktada Gülten Akın, Celali ayaklanmaları çevresinde resmî tarihlerce "kurgulanmış" gerçeği alt üst etmektedir.

Ele alındığı bağlama göre tarihsel metinlerin anlamı, yazınsal metinlerin anlamı gibi değişir. Edebiyat metinleri bağlam içinde nasıl yeniden yorumlanabiliyorsa, tarih metinleri de yeni bağlamlarda ele alınabilir. Yeni tarihselcilik bir metni kendi bağlamı içinde çözümlerken "o bağlama ve metne şimdiki zaman çerçevesinden bakma"yı önerir (Oppermann, 2006, s. 5). Nitekim Gülten Akın Celali ayaklanmalarına sadece olduğu devir bağlamında değil, 20. yüzyıl sonunda Türkiye'nin siyasal ve sosyal gerçekliği bağlamında da bakmaktadır. Kitap boyunca onun 16. yüzyıldaki ayaklanmayı farklı bir bakış açısıyla yeniden anlattığını sanan okur, sanatçının sorunları içinde yaşadığı çağın gerçeği bağlamında ele aldığını özellikle kitabın son şiirleriyle fark eder. Bu noktada metnin anlamı ve etkisi derinleşir, yoğunlaşır.

Foucault'nun tarihin süreksizliğine işaret etmesi gibi, Gülten Akın da metni tarihsel bir süreklilik kurgusu içinde oluşturmaz; aksine tarihsel akışı sık sık kesintiye uğratar, tarihsel anlatıyla metin arasındaki bağı parçalar ve tarihi kendi metni içinde yeniden kurar.

⁶ Bkz. White, 1978.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Erkol, 2011.

⁸ Bkz. Foucault, 2011.

Şair, okurun bu tarihsel süreci tam olarak bilmesini beklemediği gibi, eseri aracılığıyla olayı baştan anlatmaya da girişmez; okurun olayın tarihsel gerçekliğini araştırmasına dair bir yönlendirmede bulunmaz. Zaten Celali ayaklanmaları, kapladığı geniş zaman dilimine ve Osmanlı'da yarattığı büyük siyasal dönüşüme rağmen, resmî tarihin dışında kaldığı için, pek bilinmeyen bir süreçtir. Üstelik oluşum koşulları ve nedenleri tek boyutlu değildir, sürdüğü tarihsel dönem boyunca ayaklanmalar boyut, içerik ve amaç değiştirmiştir. Gülten Akın'sa eserinde, ayaklanmaların değişmeyen bir yanına işaret etmektedir; ona göre ayaklanmaların daimi mağduru halktır. Şair, alt ve orta sınıftan insanları merkeze alıp olayı parçalı olarak yeniden anlatırken bir yandan da bugüne dair bir farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Yeni tarihselciliğe göre kültürel bütünün bir parçası olan okur da, yazar ve metin gibi, içinde bulunduğu kültürel ve tarihsel koşullardan soyutlanamaz. Metnin okuru, Celali ayaklanmalarının olduğu 16.-17. yüzyılların bir parçası değildir ama metnin bittiği nokta olan 1980 sonrası dönemin -ister istemez, bilinçli bilinçsiz- bir parçasıdır; çünkü 20. yüzyıl sonunun tanığıdır. Dolayısıyla okur, Gülten Akın'ın yaratmak istediği etkinin odağındadır.

Yeni tarihselci yaklaşımda dil aracılığıyla geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki zamansal mesafe daraltılır (Özüm, 1999, s. ii). *Celâlıler Destanı*'nda da şair, dört yüzyıl önceyi bütün tarihsel ve sosyal koşullarıyla birlikte sorgular. Böylece okurun belirli bir bilince ulaşmasını amaçlamaktadır. Akın, tarihi yeniden -fakat bu kez farklı bir açıdan- anlatırken elbette öznel bir tavır alır. Bu da -yeni tarihselcilerin tanımıyla- "kendini konumlandırma"dır aslında. Şair konumunun farkındadır ve dil yoluyla söylemini kurar.

Yazınsal metnin üretildiği tarihsel anı da vurgulayan yeni tarihselcilik, o ana ait tarihsel şartlarla edebi metin arasındaki sürekli ilişkiye işaret eder. Bu diyalog, metnin yorumlandığı, eleştirildiği tarihsel anda da devam ettiğine göre kültürel, metinsel ve siyasal güçler arasında iç içe geçmiş, sürekli bir ilişki vardır (Uslu, 2011, s. 29). Gülten Akın, resmî tarihlerin satır aralarında anlatılan ve Osmanlı'nın görkemli yükseliş döneminin geri planında kalan bir süreci *Celâlıler Destanı*'nda şiirleştirmektedir. Bu, hem resmî tarihi yeniden okumak hem de gayriresmî tarihi yazınsal anlamda yaratmak anlamına gelir. Şair, bir ayaklanmayı onun olduğu tarihsel ve toplumsal koşullarla yazınsal boyutta canlandırırken geçmişle şimdi arasında bir diyalog kurmakta, bu metni okuyan kişilerse yazınsal ürün aracılığıyla siyasal anlamda kendi döneminin ve durumunun farkına varmaktadır.

Gallagher'e göre yeni tarihselciliğin bir özelliği de, metin ile ekonomik dinamikler arasındaki ilişkiyi, siyasal ve yazınsal söylemler arasındaki geçişleri ele almasıdır. Yeni tarihselcilik güç ve iktidar kavramına büyük önem vermesine rağmen tarihi basit bir ezen-ezilen ilişkisi olarak görmez; döneme egemen düşüncelerin toplumsal-tarihsel yapıların şekilleniş üzerindeki yaptırımını önemser (Günay Erkol, 2011, s. 127). Nitekim *Celâlıler Destanı*'nda şairin üzerinde durduğu temel kavramlardan biri güç olgusudur. Gülten Akın'ın eserinde güç, feodalitenin açık bir yansımasıdır. Carr, hiçbir toplumun tamamen homojen olmadığını, her toplumun bir toplumsal anlaşmazlıklar meydanı olduğunu, otoritenin karşısında yer alanların da otoriteyi tutanlar kadar o toplumun ürünleri

ve yansımaları olduğunu belirtir (2005, s. 60). *Celâliler Destanı*'nda da toplumun her kesiminden insan sergilenir. Ama kitabın temel sorunu, feodaliteyi temsil edenlerle ve devletle halk arasındaki çatışmadır. İlk şiirde toplum üzerinde fiziksel şiddet yoluyla yaratılan korku bütün gücüyle işlenir, şiirler boyunca ilerlendikçe ekonomik baskı artar ve giderek düşünsel bir baskıya dönüşür. Sonlara doğru umudu temsil eden genç, kendini bir yol ayrımında bulur. Bu, bireyin içinde bulunduğu tarihsel ve sosyal koşulların ayırdına varması/bilinçlenmesi anlamına gelir.

Toplum, farklı iktidarlardan oluşan bir takım değildir; toplumda farklı iktidarlar yan yana gelir, ilişki ve koordinasyon içinde bulunur (Foucault, 2005a, s. 145). Foucault, toplumda iktidar ilişkilerinin iktidara sahip olanlar ve olmayanlar gibi şematik biçimde kavranamayacağını, iktidar ilişkilerinin her yerden geçtiğini belirtir ve “İlginç olan, bir toplumda iktidarın halkalarının nasıl işlediğini bilmek, her bireyin iktidar ağının neresine yerleştiğini, iktidarı nasıl yeniden uyguladığını, nasıl koruduğunu, nasıl yansıttığını bilmektir” der (Foucault, 2005a, s. 160-161). Ona göre öznenin kendisini bastırarak iktidara karşı mücadelesi üç şekilde olur: Tahakküm biçimlerine karşı mücadele, bireyleri ürettikleri ürünlerden ayıran sömürü biçimlerine karşı mücadele, boyun eğdirme ve tabi kılma biçimlerine karşı mücadele. Bu üç tür toplumsal mücadelenin tarihte iç içe geçmiş pek çok örneği olduğunu ama hepsinde daima birinin öne çıktığını belirten Foucault, feodal toplumlarda isyanın daha çok ekonomik sömürden kaynaklanıyor gibi görünse de aslında bu isyanların toplumsal tahakküme karşı mücadeleler olduğunu ekler (Foucault, 2005a, s. 63). Foucault'nun tespiti, Celali hareketlerinin anlaşılmasını da sağlayabilir. *Celâliler Destanı*'nda da şiirin kişilerinin ayırdına vardıkları ilk gerçek, altında ezildikleri ekonomik sömürü düzenidir ve giderek toplumsal düzenin kendi üzerlerinde kurduğu baskıyı fark ederler. Eser boyunca Foucault'nun sözünü ettiği üç mücadele biçimi de somut olarak gözlemlenir.

Celâliler Destanı'nda gücün en açık işaretlerinden biri olan para, ekonomik yapının temel taşıdır. Kitapta birçok kez altının ve gümüşün değerinden ve değer yitiminden bahsedilerek halkın paranın değer yitimi karşısındaki çaresizliği işlenir. Para ile zenginlik arasındaki ilişkinin keyfi olduğunu düşünen Foucault, şeylerin değerini verenin maddenin içsel değeri olmadığını, her nesnenin para olabileceğini, önemli olanın nesnenin kendine özgü temsil nitelikleri ve “zenginlikler arasında eşitlik ve farklılık ilişkileri kurmaya izin veren çözümlene yeteneği” olduğunu belirtir (Foucault, 2001, s. 256). Foucault belli bir zenginliğe işaret eden ve güvence anlamına gelen paranın temsil ve çözümlene gücünün dolaşımdaki paraya ve zenginliğe göre değiştiğini, para ile mallar arasındaki ilişkinin para miktarının ya da mal miktarının belli bir anda bozulmasıyla değiştiğini belirtir (Foucault, 2001, s. 266). Foucault'nun sözleri *Celâliler Destanı*'nda neredeyse birebir karşılığını bulur. Çünkü Celali hareketleri, kökleri ekonomik ve yönetsel değişimde olan, karmaşık bir bütündür ve doğrudan halkı etkiler. Gülten Akın, ekonomik dengelerin bozulmasının halkın yaşamını altüst etmesini şiirleştirir.

Foucault, “Ayaklanmalar tarihin malıdır. Ama belli bir biçimde, ondan kaçarlar. Tek bir insanın, bir grubun, bir azınlığın ya da tüm bir halkın “Artık itaat etmiyorum” dediği

ve adaletsiz olarak değerlendirdiği bir iktidara karşı kendi hayatını ortaya koyduğu bir hareket; bu hareket bana ortadan kaldırılamaz geliyor. Çünkü hiçbir iktidar böyle bir hareketi tamamıyla imkânsız kılacak yetenekte değildir” (2005b, s. 297-298) der. Gülten Akın da *Celâliler Destanı*’nı tam bu noktadan bakarak yazar adeta. Çünkü Osmanlı’nın gücünün en yüksek olduğu dönemde başlayan Celali ayaklanmaları, halkın adaletsiz olarak nitelediği bir yönetime karşı duruşudur ve çok uzun süre bastırılmamasının temel nedeni de, isyanın çıkışına neden olan sorunların bir türlü giderilememesidir. Şair, tarihte bir ayaklanma olarak geçen bu halk hareketini tek tek bireylerden başlayarak sorgular.

Yapıt: Celâliler Destanı

Celâliler Destanı, kitabın oluşum sürecine ve temel düşüncesine dair şairin kısa notlarını içeren “Sunu” başlıklı önsözden sonra birbirini tamamlayan dokuz şiirden oluşur: “Nerde İnsan, Aşiret, Canik Sancağı Ayanından, Saray, Kanunname, Kuyucu, Maksut Bey Oğlu Yusuf, Baskında Bir Ana, Ah Ülke”. Bu şiirlerde Celali ayaklanmalarının insani boyutu sergilenir. Şiirlerin ilki ve son ikisi, diğer şiirlerden farklı olarak, doğrudan Celali ayaklanmalarına dair bir konu içermez, hatta ilk bakışta diğerlerinden tamamen ayrı, bağımsız şiirler gibi düşünülebilir. Oysa bu üç şiir, şairin sorunu tarihte belirli bir dönemde yaşanıp bitmiş bir olay olarak görmediğinin kanıtıdır; tarihsel dönemler değişse de Türk toplumsal yapısındaki değişmez sorunların varlığına bir işaret niteliğindedir.

Kitapta tarih ve coğrafya, dizelerin arasına neredeyse sezdirilmeden yerleşmiştir. İki ayrı yerde hicri takvimle 957 ve 1007 (Miladi 1550 ve 1599), bir kez de miladi olarak 1582 tarihi verilir. 1546-1595 arasında hüküm süren III. Murat’tan ve isyanları kanlı bir şekilde bastırarak Osmanlı tarihinden silen Kuyucu Murat Paşa’dan söz edilerek onun sadrazamlığının sona erdiği 1611 yılına kadarki tarihe dolaylı olarak değinilir. Böylece *Celâliler Destanı*’nda 1550-1611 arasındaki olaylar işlenmiş olur ama şair hiçbir tarihi ya da olayı çok açık anlatmaz. Okurun eseri önce bir şiir, sonra halkın eziliş öyküsü olarak algılamasını ister. Akın’ın Osmanlı’nın ekonomik ve toplumsal yapısından kaynaklanan ayaklanmalar karşısındaki tavrı bir yandan öznel, çünkü halktan yana olduğu açıkça bellidir; bir yandan da nesnel, çünkü olanların sorumluluğunu belirli bir kişiye yüklemes. Şairin isteği, tarihin halkı ve bireyi odağa alarak yeniden okunmasını sağlamaktır.

Eser halkın destanı olduğu için şiirlerde özel ve belirgin bir kişi yoktur. Yönetimi de halkı da temsil eden kişi adları geçer ama sadece III. Murat, Cem Sultan ve Kuyucu Murat Paşa tarihsel gerçeklikleri olan kişilerdir, diğerleri kurmaca adlardır: Feyyaz bey oğlu Osman, Semender Bey, Numan kadı, Hazine-i amire defterdarı Nuh Sinan Paşa, Tosya kadısı, Çankırı kethüdası, subaşı Zaim bin Ali, Akdağ kazasından Hıdır’ın anası, Hasan, Maksut bey oğlu Yusuf, yoldaşı Mustafa. Şiirlerde dikkat çeken bir nokta da devleti ve Celali ayaklanmalarını temsil eden birçok unvana işaret edilmesidir: Mirliva, kethüda, subaşı, kadı, ehl-i örf, ümera, vergi memurları, defterdar, vali, kaymakam, sekban, sipahi, çeri, kale eri, sadrazam, müderris, müftü, naip, suhte, levent, bey, mültezim, mübaşir, tahsildar... Bu ayrıntılar, şairin Osmanlı devlet düzenini, askeri ve idari yapısını dikkatle şiirine yansıttığını gösterir.

Şiirlerde tarih gibi coğrafya da çok keskin ve belirgin bir şekilde verilmez. Kitap boyunca Canik sancağı (Samsun ve çevresi), Menteşe sancağı (Muğla ve çevresi), Konya, Anamas (Beyşehir-Şarkikaraağaç), Karaman ve Larende, Tosya, Çankırı, Eğridir, Akdağ, Ankara, Akhisar, Halep, Maraş, Bozok (Yozgat), Diyarbakır, Tokat, Trabzon, İstanbul'un adı geçer. Bu, Anadolu coğrafyasının şiire yansımaları olduğu gibi Celali hareketinden en çok etkilenen yerlerin de bir haritasıdır. Şair, özellikle Canik sancağını odak alarak, tüm Anadolu'nun durumunu betimler. Kitapta Anadolu topraklarının dışında Bağdat ve Basra'nın adı anılır. Anadolu'nun her yerinden aynı feryat yükselir. İstanbul, sadece sarayı ve devleti temsil etmez, akçenin değerinin düşmesi, ekmeğin pahalalanması gibi kent merkezli sorunlar İstanbul aracılığıyla gösterilir.

Kitaptaki şiirler dairesel bir yapıyla birbirine bağlanır. Her şiir, kendinden öncekinin sonucunu ve kendinden sonrakinin nedenini taşır içinde. Böylece hem destanlardaki gibi parçaların birbirini bütünlemesi sağlanır hem de anlatılanların sadece belirli bir döneme değil tarihsel değişimlere işaret ettiği kanıtlanır. İlk şiir, sorunun en can alıcı noktasından başlar sorgulamaya. İkinci ve üçüncü şiirler, toplumsal durumun halkın gözünden bir değerlendirmedir, üçüncü ve dördüncü şiirlerse devletin bakış açısından. Beşinci şiir, devletin ayaklanmayı bastırmak için bulduğu acımasız çözümünü, tarih kitaplarının yazdığından farklı bir yanıyla işler. Altıncı şiir, toplumu ezen ve kamu vicdanını sarsan olaylar karşısında uyanan, bilinçlenen bireylerden birine dairdir. Yedinci şiirde kitabın tarihle ve Celali ayaklanmalarıyla bağı birden kesilir, açıkça tarih ve yer verilmeden 1980'lerde Türkiye'de bir ev baskını sahnelenir. "Ah Ülke" başlıklı son şiirse, bütün zorlu koşullara direnen bireylere bir ağıttır ve yine de geleceğe güven içerir. Kitaptaki şiirler, özelde Celali ayaklanmalarına genelde adaletsizliğe boyun eğmeyen halkların ve bireylerin susturulmasına dairdir. İki dışındaki şiirler eserin lirik ve epik yapısına uygun uzunluktadır. Destanlarda olduğu gibi bu kitapta da, toplumun ortak yazgısı asıl meseledir; şairin eserine "destan" adını vermesi de bundandır.

"Nerde İnsan" başlıklı ilk şiir, kitap için bir öndeyiş gibidir ve sadece iki dizedir: "Bütün kusurları sana yükledik ey zaman/bir de mekândan münezzeh olana" (Akın, 2009, s. 9). Bu dizeler, bütün kitabın özüdür aslında. İnsanların "bütün kusurları yükledikleri zaman", tarihin bilinmeyen, yazılmayan yani unutulmuş ya da yazılmayarak unutturulan yanlarını düşündürür. "Mekândan münezzeh olan"sa Tanrı'dır ve bu dizeyle insanların kadere sığınmaları eleştirilir sessizce. Şairin Celali ayaklanmalarına yaklaşımı, tarihin yazmadığı sıradan insanların yaşamından sisteme ve hayata bir bakıştır. Foucault, "tarihin tuhaf bir biçimde kutsallaştırılması" (2004, s. 65) eleştirir. Gülten Akın da kutsallaştırılarak bazı gerçekleri görmezden gelinen tarihi yeniden okur. İnsanoğlunun kendi kusurlarını tarihe ve Tanrı'ya yükleyerek geçmişin hesabını vermekten kaçmasına ironik bir değinme ve tarihin değişmez büyük bir anlatı olarak benimsenmesine itirazdır bu dizeler.

İkinci şiir olan "Aşiret"te coğrafya belirtilmeksizin tarihsel olayın toplumsal fonu sergilenir. İlk şiirdeki bilge söyleyiş, yerini öyküleyici ve betimleyici anlatıma bırakmıştır. Hemen her gece baskın bekleyen bir aşiretin korkusu bütün dehşetiyle dile getirilir.

Şiir “ay doğuyor” ve “atlılar geliyor” dizelerinin çevresinde döner. Bu dizelerin ve şimdi-ki zaman çekimli diğer eylemlerin ardışık olarak sıklıkla yinelenmesi, metnin gerilimini artırır. Atlılar karanlıkların içinden gelir, aşireti basar, kadın erkek çoluk çocuk demeden acı ve korku salarak gider. Aşiret beyi öfkeli ve ezik bir halde arkalarından bakarken intikam yemini eder içinden. Ve baskının ertesi günü yanına aldığı adamlarla baskıncıları basar, aşiretinin öcünü alır. Tarih “sekiz zilkade binyedi” (8 Mayıs/Haziran 1599), yani Celali ayaklanmalarının en şiddetli dönemidir. Feyyaz bey oğlu Osman’ın kendi çözümünü yaratmak zorunda kalması, halkın sabrının sona erdiğinin işaretidir. Şiirde ne baskın yapanların kimliği ve amacı bellidir ne de basılan aşiretin kimliği. Şairin vurgulamaya çalıştığı nokta, kendi halinde süren yaşamın şiddet ve korkuyla kesintiye uğraması halinde uzun süre sessiz kalan ve adaletin sağlanmasını bekleyen halkın er ya da geç kendini korumak zorunda kalacağıdır. Bu, kitaptaki diğer şiirlerin de çevresinde döndüğü bir düşüncedir.

“Aşiret”ten sonra gelen “Canik Sancağı Ayanından” şiirinde halkın adalet arayışı sergilenir. Şiir, şehrin ileri gelenlerinin ve halkın ağızından saraya yazılmış şikâyet dilekçeleri üslubundadır. Bu dizelerle, hem önceki şiirde gece baskını yapanların kimliği hem de olayların coğrafyası açıklık kazanmaya başlar: Mentеше sancağının beyi Semender Bey, temsilcisi aracılığıyla halktan yüksek vergiler toplamakta, askerlerini aşiretlerin üzerine salmaktadır. Feyyaz bey oğlu Osman’ın öldürdüğü kişi, Semender Beyin sağ koludur. Ama bu durum, sadece Mentеше sancağında değil, Anadolu’nun dört bir yanında sürmektedir. Haksızlıklar karşısında saraya beyleri şikâyet eden halkın tek dayanağı kadıdır. Nitekim şiir boyunca kadılar, halktan yanadır, beylere karşıdır, saraya mesafelidir. Şiirin ilerleyen bölümlerinde halk, kadının desteğiyle ayaklanır, konağı basar. Vergi memurları, defterdar, beyler, müderris ve müftüler, vali ve kaymakamlar, baskıyla halktan yasadışı ve yüksek vergiler toplayarak kendi zenginliklerini artırmakta, topraklarını genişletmektedir. Şiir, bu durumun Anadolu’nun çeşitli bölge, il ve ilçelerinden örnekleriyle doludur.

“Aşiret”te gece baskını sahneleyerek korkuyu anlatan şair, halkın fiziksel ve ekonomik olarak maruz kaldığı şiddeti somutlaştırır. Adaletsiz ve keyfî vergiler karşısında halkın tek dayanağı, kadılar ve padişahdır. Padişahın “kullarım kendini korumaya izindir” fermânı, işlerin daha da karışmasına neden olur. Tam bir toplumsal buhran yaşanmaktadır; kimin kimin yanında olduğu belirsizdir. Herkes asidir, gerçekten asi olanın kim olduğu belirsizdir, çözüm olanaksızdır. “Aşiretin, cemaatin, tarikatın birbirine karıştığı” kavga ortamında halk için tek çare göçtür. Şair, halkın sessizliğinin acemilikten değil, iyimserlikten kaynaklandığı görüşündedir. Şiir “kısıtlandıkları kapanda/bir umar, bir küçük çatlak, sızan küçük ışık/bulacaklar/bulunca büyütür onlar” (Akın, 2009, s. 22) dizeleriyle biter.

Halkın ve ülkenin durumunu sergileyen şiirlerden sonra gelen “Saray”, padişahın yani devletin gücünü sorgular. İyinin kötünün, doğrunun yanlışın birbirine karıştığı bir dönemde, saray “şaşkın, kararsız, çelişen buyruklar”la halkın yanında olduğunu söyler ama çaresiz ve güçsüzdür. Şiir, padişahın gücünün tükenişinin ve bu ayaklanmalarla Osmanlı’da taşların yerinden oynamasının kaçınılmazlığını içerir.

Ardından gelen “Kanunname” şiiri, ekonominin bozulmasının ifadesidir ve III. Murat, bu şiirin başkişisidir. Şair, paradaki gümüşün azalmasını Yahudi tüccarla, vergi memurlarıyla, halkla, padişahla anlatır. Pazarda ürününü düşük akçeye satmak zorunda kalan halkın o akçeleri vergi olarak öderken neden ve nasıl değersizleştiğini anlayamamasını ironik bir üslupla işleyen şair, halkın çaresizliğini de somutlaştırır. Padişahın üzülməsi, halkın soyulmasından değil, kanunnamenin ayağa düşmesindedir. Olanlardan kazançlı çıkansa, Yahudi kuyumcudur. Bu şiir, Osmanlı'nın yaşadığı iç sorunların bedelinin halk tarafından ödendiğinin açık ifadesidir. Şiirin coğrafyasının Ankara ve Konya'dan Maraş ve Diyarbakır'a, İstanbul'a, Edirne'ye dek uzanması, sorunların bütün Anadolu'yu sarıldığını gösterir.

Kanunnamenin sarsılması karşısında padişahın bulduğu çare, Kuyucu Murat Paşa eliyle gelir. “Kuyucu” başlıklı şiirde şiddet ve acı, paranın değersizleşmesiyle, köylerin boşalmasıyla, kentlerin yıkılmasıyla birleşir. Halk, beylerle devlet arasında sıkışsa da devlete ve adalete güvenmekte, bir yandan da -isyana katılmakla veya göç etmekle- kendi çözümünü bulmaya çabalamaktadır. Şair “ucu kaybolmuş bir çile”ye benzetir bu hali ve önce sorar: “Ucu kaybolmuş bir çile nasıl sarılır?”. Bir sonraki kıtada da yanıtlar: “Ucu kaybolmuş bir çile nasıl sarılmazsa/öyle dolaşık, bekliyoruz” (Akın, 2009, s. 32). Halkın umutsuzluğunu, umarsızlığını içerir bu dizeler.

Sonraki şiir “Maksut Bey Oğlu Yusuf”sa, bir umut ışığı gibidir. Kitabın en aydınlık, sakin, huzurlu dizeleriyle başlayan şiir, masal kahramanlarının iyimserliğinin gerçek yaşamda karşılığının olmadığını düşündürür. Bu dizelerde gencecik oğlunu gururla seyreden bir babanın bakış açısı hâkimdir. Şiir, “Tenekeden kılıçları, tahtadan atlarıyla Mavi Kuş'u arayan”, sorularının cevabını bekleyen, savaş istemeyen on altı yaşındaki Yusuf'la arkadaşlarına ve halkın üstüne salınan güçlere dairdir. Şiirin belirgin imgesi olan Mavi Kuş, imkânsız düşleri simgeler; Yusuf gibi gençler onun peşindedir ama şiirde umutsuzluk hâkimdir.

Kitap, “Baskında Bir Ana” şiiriyle 20.yüzyıla atlar. Şair herhangi bir tarih, yer, ad vermez ama sahne, olay, konuşmalar ve diğer ayrıntılar açıkça 1980 koşullarına işaret eder. Şiirde oğlu gözaltında tutulan bir annenin evinin basılması, devlet adına arama yapan görevlilerin yarattığı korku ve duygusal şiddet sahnelenir. “Aşiret” şiirinde basılan köyün insanlarıyla bu şiirde basılan evin insanları aynı dehşeti yaşarlar. Demek ki, aradan geçen yüzyıllarda toplumun kaderi pek değişmemiştir. Şiirde ne oğlun adı vardır ne de annenin. Bu şiirdeki anne, önceki şiirdeki Yusuf'un babasıyla benzeşir; ikisi de gururlu ve endişelidir. Önceki şiirin Yusuf'uysa bugünün isimsiz genciyle özdeşleşir, her ikisi de halkı adına mücadele vermeye hazırdır ve ne yazık ki bedel ödeyecekleri başından bellidir. “Gelmeyecek bir mehdîyi özlemle bekleyen kalabalıklar”dan söz edilirken umulan kahraman, ne Yusuf'tur ne de evi basılan genç. Şiirin son dizeleri, gencin annesinin sabahleyin onu nasıl sarıp sarmalayıp uğurladığına dairdir. Bu, pek de umutlu bir sona işaret etmez.

Son şiir “Ah Ülke”yse, Anadolu tarihinin dünüyle bugününü birleştiren bir sonsöz gibidir. Bir yandan demir dağı döven demircilerle Türk tarihine bir yandan Ferhad'ın dağı

delip suyu getirmeye çalışmasını anımsatarak halk anlatılarına bağlanan şiir, “Maksut Bey Oğlu Yusuf” şiirindeki Mavi Kuş’a duyulan özlemi bir kez daha dile getirir. Mavi Kuş, halkın beklentilerini simgeler; şiirin ve kitabın son dizeleri umudu ve umutsuzluğu birlikte taşır: “Mavi Kuş’un sahipleri esas demirciler/bir gün masallardan dönecekler/-şimdi mi, burda mı, bu durumda mı?/şimdi aşk bile zorba” (Akın, 2009, s. 46). Zorbalık, kitabın her şiirinde işlenen bir sorundur ama sadece son şiirin son dizesinde açıkça ifade edilir. Kitaptaki bütün şiirlerde devletin, devlet adamlarının, askerlerin halk üzerinde es-tirdiği zulüm ve baskı dile getirilir. Halk isyan ettiğinde de devlete değil, düzenedir baş-kaldırısı. Şair, halkın hem yanında hem karşısındadır. Yanındadır çünkü devlet bile halkı devlet adına iş yapanlardan ve eşkıyadan koruyamamaktadır. Karşısındadır çünkü halk suskundur ve başına gelenleri bir kader gibi benimsemiştir.

Şairin 16.yüzyıla 20. yüzyıl arasında kurduğu bağın odak noktası, halkın otorite altında ezilişi ve bireylerin acısıdır. Celali ayaklanmaları, şairin okuruna söylemek iste-diklerinin çok somut ve önemli bir örneğidir aslında. Yani Gülten Akın, tarihin değişmez gerçeklerine örnek olmak üzere Celali ayaklanmalarını seçmiştir şiirine. Çünkü bu, resmî tarihlerin yazdığından çok farklı dinamikleri olan bir toplumsal harekettir.

Celali Ayaklanmalarından *Celâliler Destanı*’na

Celâliler Destanı, adıyla Celali hareketine doğrudan işaret eder. Ancak kitabın adı bir yana bırakıldığında, şiirlerin içinde ve başlığında doğrudan Celali sözcüğünü içeren dize sayısı çok sınırlıdır: “korku, gecelerin beyi, şaşmaz celâli” (Akın, 2009: 10), “işte dünyamızda bir yoğun celâli” (Akın, 2009, s. 13), “sonra asi oldu kendiler/ celâli yanı-na yerleştiler/(...)/ açıktan celâli, açıktan asi” (Akın, 2009: 20), “Celâllendi beylerbeyi” (Akın, 2009, s. 29), “nece Hasan var idiyse/onca Celâli”(Akın 2009, s. 31), Şair daha çok dil yoluyla, anlattığı tarihsel olayın Osmanlı dönemine dair olduğunu sezdirmeyi yeğler. *Celâliler Destanı* tarihteki Celali hareketi bilinmeksizin okunduğunda, Osmanlı’dan bu-güne halkın maruz kaldığı koşullara dair genel bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Kitap tarihsel bilgilerin ışığında okunduğundaysa, Gülten Akın’ın eserini çok ciddi bir tarihsel alt yapı üzerine kurduğu fark edilir. Akın, tarihi anlatmaz, tartışmaz, şimdiye dek daha çok resmî tarih ışığında aktarılan olayların ayrıntılarına eğilerek insan ögesini öne çıkarır. Şair, tarihsel olayı yazınsal olarak yeniden kurgularken gerçeklerden uzaklaşmaz ama okurunu da bilgiyle bunaltmaz, şiirini bilgiye feda etmez. *Celâliler Destanı* bu tarihsel olay hakkındaki akademik araştırmaların ışığında değerlendirildiğinde, şairin son derece karmaşık nedenleri olan ve epey uzun süren Celali hareketine dair dikkatli bir okuma sürecinden geçtiği, özenle seçilmiş ayrıntılarla şiirini oluşturduğu söylenebilir.

16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu’da süren halk isyanlarına genel olarak “Celali isyan-ları” denir. Celali ayaklanmaları, tek boyutlu ve tek odaklı bir düzen karşıtı hareket değil-dir. Ön planda imparatorluğun yükseliş ve olgunluk dönemi sürerken arka planda büyük ve derin bir sosyal hareket yaşanmaktadır. Gülten Akın da kitabın başındaki “Sunu”da *Celâliler Destanı*’nın “koca Osmanlı Mülkü’nün ayakta olduğu bir dönemde” (2009, s. 7) çıkan ayaklanmaya dair olduğunu belirtir. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*:

Celâlî İsyanları, adlı eseriyle bu konudaki en kapsamlı çalışmayı yapan Mustafa Akdağ, Celali isyanları denince, siyasal, sosyal, ekonomik koşullardan doğan ağır bunalımın yarattığı büyük karışıklığın her sınıftan insanı birbiriyle kanlı kavgaya tutuşturmasından çıkan olayları anlamak gerektiğini belirtir (Akdağ, 2009, s. 14). Akın'sa bu hareketi “zulmün ve buna karşı kalkışmanın, büyük ve uzun isyanı” (2009, s. 7) olarak niteler.

Bir yanda kanunları hiçe sayan Celaliler bir yanda onlara karşı düzeni sağlamaya çalışanlar var gibi görünse de bu karışıklıkta kimin Celali kimin düzen savunucusu olduğunu anlamanın mümkün olmadığına değinen Akdağ, “Büyük Celali Kavgası”nı köyden şehre hatta başşehre kadar “Türk toplumunun ekonomik, sosyal, siyasi bütün örgütlerini derinlemesine, genişlemesine kapsayan büyük çaplı bir toplumsal kavga” olarak niteler (Akdağ, 2009, s. 14-15). Belki de bu nedenle Gülten Akın'ın Celali hareketine bakışı, sadece 16. yüzyıla sınırlı değildir; o bunu geçmişten bugüne Anadolu topraklarında bir türlü sağlanmayan “gerçek demokrasi koşulları”nın kavgası olarak değerlendirmektedir. Kitabın “Sunu”su, şairin sorunu hem dünün hem bugünün koşulları içinde yorumladığını, dolayısıyla okurunu da böyle bir okumaya davet ettiğini açıklayan cümleler içerir. Sonra ki şiirler, tarihsel olaylara koşut ilerler.

Akdağ'a göre Celali ayaklanmalarının eylemci grupları şunlardır: 1. Çiftbozanların oluşturduğu levend-sekban toplulukları, 2. Ehl-i örf /hükümetli zümresi (Valiler, paşalar, sancak beyleri, beylerbeyleri, subaşlar, kapı ağaları, kethüdalar, hazinedarlar, bölükbaşlar...), 3. Altı bölük halkı/kapı kulu süvarileri, 4. Ehl-i örfü düşman gören işsiz medrese öğrencileri ve mezunları/suhte taifesi, 5. Toplu gruplar halinde gezerek soygunculuk yapan yeniçeri ya da acemi oğlanı kılığındaki kişiler (Akdağ, 2009: 15-20). Gülten Akın bu grupların hepsini anar şiirlerinde ama hiçbirinden taraf değildir; çünkü hepsinin ortak noktası halkı ekonomik ve fiziksel olarak ezmesidir.

Osmanlı devlet ve toplumu 16. yüzyıl ortalarına dek uyumlu, dengeli, sağlam bir düzen içindedir ve ülke kendi kendine yeter durumdadır. Yönetici, asker, ulema, kadı ve bürokratların geliri yeterlidir, terfiler adildir. Üreticiler ne kadar vergi vereceğini bilir, merkezi yetkililer yoksulları etkin şekilde korur. Devletin her sınıf üzerinde denetimi tamdır. İmparatorlukta ekonomik ve toplumsal istikrar hâkimdir. Yirmi otuz yıl sonraysa bütün bu yapı yerini kargaşa ve güvensizlik ortamına bırakmıştır. Geleceklerinden kaygılı yöneticiler hukuku göz ardı edip hem hazineyi hem halkı soymaya başlamıştır. Şiddet, soygunculuk, rüşvet ve yolsuzluklar yaygınlaşmış, iç karışıklıklar hızla artmıştır. Bunda en büyük etkenlerden biri hızlı nüfus artışıdır. Köylülerin topraksızlaşması, eşkıyalığı çoğaltmıştır. 1575'ten sonra Osmanlı devletinin temel iki kurumu olan kul ve tımar sistemi bozulmaya, reaya saray ve devlet işlerine sızmaya, dolayısıyla sistemdeki itaat ve disiplin çözülmeye başlamıştır. Tımar sistemi bozulup⁹, tımarların çoğu saraylılara veya rüşvet karşılığı reayaya verilmiş, ordunun belkemiği olan tımarlı sipahi sayısı azalmış, yeniçeri sayısı artmıştır. Hükümet silah kullanmayı bilen topraksız genç köylülerden paralı asker olarak sarıca ve sekban bölükleri kurmuştur. Klasik askeri örgütlenmenin bozulmaya

⁹ Ayrıca bkz. Akdağ, 2012.

başlaması, politik, ekonomik ve toplumsal yaşamı derinden etkilemiştir. Yeniçerilerin ve sekbanların maaşlarının ödenmesi için ayrılan tımarlı toprakların çoğu, hileli yollardan saray ve devlet görevlilerinin eline geçtiği ve reayadan toplanan vergiler de yetmediği için hazine açık vermeye başlamıştır. Yüzyılın sonlarına doğru gümüş akçe değer yitirmiş, yaşam pahalılaşmış, vakıf gelirleriyle yaşayanlar giderek yoksullaşmıştır. Paranın değer yitirmesi üzerine karaborsacılık, faizcilik, vurgunculuk başlamış, devlet görevlileri ve kadılar arasında rüşvet artmıştır. Maddi sıkıntılara çare olarak alınan önlemlerse işleri iyice zorlaştırmıştır. Devlet reayanın ve yabancı uyrukluların ödeyeceği vergileri haksız ve orantısız bir şekilde yükseltince hoşnutsuzluk yaygınlaşmış, beylerbeylerine vergi toplama yetkisi verilince, onlara bağlı küçük rütbeli komutanlar çeteleşip halkı soymaya başlamıştır (İnalçık, 2004, s. 51-54).

Yukarıdaki bilgiler, Akın'ın şiirinde birkaç kıtaya verilir. Bu kıtalarda vurgu, bütün değişimlerin halka pahalıya mal olduğu üzerinedir:

dirlik erbabı sürülerinin hizmetinde
angarya veriyordu raiyet köylüye
bir kale erinden sadrazama dek
dirlik sahibi herkes
reayaya musallattı

hazine ve vakıflardan
vazife-i cihet alanlar
müderris, müftü, naip
bağ bahçe otlak edinip
yine reayaya angarya

suhte ve levent bölükleri mi sade
gün gibi açıktı, ehl-i örf de
eşkîya teftişi, vilayet devri
yine soyuldu reaya, gömleğine kadar (Akın, 2009, s. 19)

Gülten Akın, “Aşiret” şiirinde halka baskın veren çetelerin yarattığı derin korkuyu betimlemektedir:

her elleri birer pençe
atlılar geliyor
(...)
çadırın en yakın çevresinde
dönüyor dönüyor

uğrattıyor dışarı, kim varsa
azgın haykırışlarla
imliyor parmağı
avret uşak kız oğul
giriyor her biri bir cehennem kapısından (Akın, 2009, s. 11)

Hükümet, Celali yani asi ilan ettiği bu gruplar karşısında halkı, yerel güçler oluşturup onlarla savaşmakta serbest bıraktıysa da milislerin yer yer Celalilere katılmasına engel olamaz ve devlet bütün gücünü ayaklanmaları bastırmaya ayırır. 1595-1610 arasında silahlı eşkıyanın Anadolu'yu talan etmesi, 1603'te İran'ın Osmanlı'ya yürütmesine fırsat yaratır (İnalçık, 2004, s. 55-57). Akın'ın da kitap boyunca Canik sancağı¹⁰ odağında Anadolu'nun pek çok bölgesini anması, ayaklanmaların coğrafi yaygınlığını temsil etmektedir. Bununla birlikte şair, odağını Anadolu topraklarının dışına ya da Osmanlı'nın bu sıralarda sürdürdüğü dış savaşlara hiç kaydırmaz. Çünkü şairin amacı, bu dönemde Osmanlı'nın durumuna bütüncül bir bakış getirmek değil, en güçlü döneminde bile halkının sorunlarını tam olarak çözememiş devlet yapısına eleştirel bir bakış getirmektir. Bu noktada Gülten Akın'ın toplumcu kimliği devreye girmekte ve tarihin farklı açılardan yeniden okunması gerektiğine yönelik tavrı belirginleşmektedir.

Osmanlı askerlik ve vergi sistemindeki derin ve yavaş değişme, 16. yüzyılda yaşanan ekonomik ve toplumsal bunalımın önemli nedenlerinden biridir. Dolayısıyla klasik Osmanlı yönetim yapısı ve sosyal düzeninin¹¹ değişmeye başlaması, devlet otoritesinin zayıflaması¹², diğer sorunları tetikleyince yüzyıl sonunda imparatorluk yapısal çözülme sürecine girer¹³. Bunda nüfus artışı ve işsizliğin, kıtlığın¹⁴ ve depremlerin, Avrupa'daki yeniliklerin, özellikle İran ve Avusturya'yla uzun ve zorlu savaşların, gelişen ateşli silahların, değişen para politikalarının, halkın karşılanamayan beklentilerinin, 16. yüzyıl başında genişleyen topraklardan dolayı hukuk ve vergi sistemlerindeki değişmelerin halkta yarattığı rahatsızlıkların¹⁵ etkisi vardır. Gerek tımarını kaybeden sipahiler ve mülksüzleşmiş köylüler¹⁶ gerekse nüfuzlu kişilerin toprak sahibi olmaları lehine yapılan düzenlemeler¹⁷ feodaliteyi güçlendirmiştir. Sonuçta bazı devlet memurları ve reaya zenginleştikçe toprakta özel mülkiyet artmış, bir kısım reaya toprağını bırakmak zorunda kalmış, hukuk kuralları etkisizleşmiş, köyde ve şehirde tefecilik artmış, bütün bunlar toplumda derin bir rahatsızlık¹⁸ yaratmıştır.

¹⁰ 16. yüzyılda Canik sancağının durumu hakkında bkz. Erdoğan, 2012.

¹¹ Bkz. Kunt, 1978, Halaçoğlu, 1996 ve Timur, 2001.

¹² Bkz. Erdoğan, 2006.

¹³ Bkz. Öz, 1997.

¹⁴ Ayrıca bakılabilir: Yerasimos, 1977, s. 400-401.

¹⁵ Bkz. Gökbunar, 2007, s. 2.

¹⁶ Bkz. Timur, 1989, s. 45-46.

¹⁷ Bkz. Avcioğlu, 1971, s. 20.

¹⁸ Bkz. Avcioğlu, 1971, s. 25.

Ayrıca 15. yüzyıl sonlarına kadar nispeten kolay olan askerliğe geçiş, idari-askeri sistemin giderek doymasıyla 16. yüzyılda zorlaşmaya başlamıştır. Halkın statü değiştirebilme kanalı olarak sadece eğitim kurumları kalmış, dolayısıyla eğitim kurumlarına aşırı yüklenilmiş, tapu ve hayvan satın almak gibi temel yatırımlardaki fiyat artışları da gençlerin baba mesleği çiftçiliğe devam etmesini imkânsız hale getirmiştir. Müslüman halkın raiyetlikten kurtulup şehirde zanaat ve ticaretle uğraşmasıysa kanunlarla engellenmiştir. Bütün bunlar toplumsal zümreler arasındaki geçişliliği ve hareketliliği yok etmiştir (Koç, 2005, s. 238-240). Nitekim Gülten Akın da şiirde halkı bir yana, asker, bey ve devlet görevlilerini bir yana koyar; ikisi arasındaki temel ilişkiyi ezilen-ezen ilişkisi olarak belirtir.

O zamana dek süren para politikası da bu dönemde değişmiştir¹⁹. 16. yüzyılda imparatorlukta ciddi bir kıtlık ve para darlığı kendini hissettirmeye başlamış ve yüzyılın sonlarında yaşanan enflasyon, halkın alım gücünün düşmesine, paranın değer kaybetmesine neden olmuştur. Ekonomik kriz ilk belirtilerini kıymetli madenlerin azalmasında gösterdiği için devletin para rejimi bozulmuş, akçenin gümüş değeri devletçe azaltılmış, dolayısıyla halktan toplanan vergiden gelen akçe de azalmış, bu da vergi kurumunun temellerini sarmaya başlamıştır. Devletin ve halkın kestirdiği saf gümüş akçeler, Yahudiler ve kuyumcular tarafından toplanmış, yerine kalp/kırkık akçeler geçmiştir. Çünkü İstanbullu ve Edirneli bazı Yahudiler, devlet memurlarıyla anlaşıp hazineye sevk edilecek gümüş akçeleri kalp akçelerle değiştirip, gümüş akçelerin kenarlarını kırıp kendilerine alıkoyup, kırkık akçeleri piyasaya sürmüştür. Devlet çareyi akçeyi küçültmekte bulmuşsa da altın ve gümüş darlığı yüzünden eşya fiyatları yükselmiş, vergi yükü artan halk vergilerini ödemekte zorlanmıştır (Akdağ, 2009, s. 36-41). Gülten Akın, “Kanunname”de bütün bunları şöyle dile getirir:

İstanbullu, Edirneli yahudi kuyumcu
balığın karaya vurduğunu bildi
geveze martıların telaşından
kolladı, görünmez ağlar, sinsî oltalarla
bozuk bir mültezim, bir mübaşir
anlaştı
vezni düşük, maşuş akçeydi verdiği
aldı som gümüş
şaşırdı kanunname

kırptılar, bir daha kırptılar akçeyi
darphanelerde
düşündü padişah Üçüncü Murat
utandı kanunname (Akın, 2009, s. 26)

¹⁹ Bkz. Pamuk, 1999.

Akın'ın bu noktada dikkati, giderek yoksullaşmasına bir türlü akıl erdiremeyen halkın üzerinde yoğunlaşır. Şair, devleti temsil eden vergi memurları karşısında halkın halini betimlerken devletin aczini de eleştirir:

doru atında tahsildar, vergi dediğinde
yalvardı kanlılar gibi
geçmedi çünkü elindeki,
züyuf ve kırıktı çünkü
nasılsa
alırken değildi de
öderken züyuf ve kırıktı
yalvardı ölüler gibi
çok verdi
çok çok çok verdi
soyuldu, yeniden soyuldu
üzüldü Üçüncü Murat
sarsıldı sarsıldı kanunname (Akın, 2009, s. 26)

Ekonomik zorluklar nedeniyle köylülerin çoğu topraklarından ayrıлып (çiftbozan), küçüklü büyüklü levend ve suhte toplulukları oluşturmuştu. Köyünü terk ederek 15-20 kişilik gruplar halinde soygunculuk yapan gençlerle köyde geçimi sağlayamayınca okumak üzere medreseye gönderilenlerden yüksek medreselere veya bir işe yerleşemeyip boşa kalan gençler, halkı da devleti de rahatsız etmekteydi. Çiftbozanların ve tımarlı sipahilerin çoğu levendleri desteklemekte, bunlar Celali bölükleriyle birleşmekteydi (Akdağ, 2009, s. 66-69). Şehirlerde sefahat, hırsızlık ve cinayetler hızla artmış, asayiş sorunlarıyla başa çıkmak s-zorlaşmıştı. Akın, bu güvensizlik ortamını halkın ağzından şu dizelerle dile getirir:

Ahvalimiz çok bozulmuştur
perakende ve perişan olmamız yakındır
hangimizde birkaç akçe zannolunsa
mirilivanın kethüda ve subaşları
yoğiken tek yakınma, gelip üzerimize
alır nemiz varsa, giderler
oğlumuz kızımız ehlimiz
bizim mi değil mi bilmiyoruz
evimiz yurdumuz akçemiz
bizim mi değil mi bilmiyoruz
def-i zulma mecali yok kadılarımızın
adalet sağlanmamakta (Akın, 2009, s. 14)

Kadılar halktan gelen şikâyetleri üst mercilere bildirmekte, bir yandan da ehl-i örfü hükümete sürekli kötölemekteydi. Devlet, halktan ve kadılardan gelen şikâyetlere hak verse de etkili bir çözüm bulamamaktadır. Kadılar ve halk hükümetle bir yanda, ehl-i örf-se Celaliler tarafındadır. Bu durum isyanları iyice içinden çıkılmaz hale getirmiştir (Akdağ, 2009, s. 102-106). Gülten Akın, “Canik Sancağı Ayanından” başlıklı şiirde halkın devlete yazdığı şikâyetnameleri ve kadıları işler. Şair, kadıları halkın tek desteği olarak yüceltir:

dikti başını Numan kadı
“Biz on iki nefer kadılarız ki
bizim kadılığımızda
bey adamlarının methali yoktur
suç atılmaz ispat olunmadıkça
ne eza edersiz suçsuz ahaliye”

ayağa kalkan ahali güvenip kadısına
bey konaklarını bastılar
adam aldılar ipten
döve döve çıkardılar
pazardan subaşığı (Akın, 2009, s. 15)

“Haşa” diyordu kadılar, ardında reaya
“ehl-i örf, ümera
derecesiz zulmetmekte fıkara halka
her ufak cürm bir yeni hanae
halkı toptan cezalandırmaya (Akın, 2009, s. 16)

Bu uzun şiirde Gülten Akın, halkın ağzından “mirlivanın kethüda ve subaşılarının gelip ne var ne yoksa almalarını, kadıların def-i zulme mecali kalmadığını, adaletin sağlanamadığını, beylerin vilayet ahalisini birer birer tutukladığını ve halka zulmettiğini, vergi memurlarının topladıklarını kendi hesaplarına geçtiklerini” acıyla anlatır. Beylerin devlet adına halka zulmettiğini, vergi vb. görevlerle Anadolu’ya gönderilenlerinse sadece kendi çıkarlarını koruyup kolladığını, halkın devlete devletin de halka ulaşmadığını Menteşe, Karaman, Tosya, Eğridir, Anamas, Çankırı vilayetleriyle somutlaştırır. Bu, İstanbul’un dışındaki her yerden halkın feryadının yükselişidir. Devlet, gittikçe bozulan düzen ve halktan sürekli gelen şikâyetler karşısında çaresizdir.

1575’te çiftbozan-levend hareketleri açıkça Celali bölüklerine dönüşmüş durumdadır ve bunlar halktan istediklerini zorla almaktadır, öyle ki zaman zaman devletten “demleri heder” fermanı yani eşkıyanın öldürülmesinden kimsenin sorumlu olmayacağına dair izin gelmiştir (Akdağ, 2009, s. 134). Nitekim Gülten Akın da saraydan gelen fermana değinir:

Reaya birleşti yaslanıp fermana
padişah indinde sözleri makbul
ellerinde silah, kadılar
ne timar ne zeamet
“devriye gezenin demi hederdir.”
divan hükmü oldu (Akın, 2009, s. 21)

Bu fermanların ve adaletnamelerin sayısı zamanla artmıştır, çünkü halka bir yandan suhteler, levendler ve çiftbozanlar eziyet etmekte bir yandan da ehl-i örf baskı yapmaktaydı. Halk, kendini korumak için kendi çözümünü bulmak zorunda kalıyordu. İl erleri, çözümlerden biriydi. Devletin sorunları yerinde çözmek için genç köylülerden oluşturduğu il erleri²⁰ teşkilatı giderek Celali ayaklanmalarında önem kazanmış, kadınların il erlerini beylerinse levend bölüklerini desteklemesi, toplumsal ayrılıkları daha da keskinleştirmişti (İlgürel, 1993, s. 253). Gülten Akın, toplumun içine düştüğü karmaşayı şu dizelerle belirtir:

leventler sekbanlar suhte kovaladı
devriye bölükler...
sonra asi oldu kendiler
celâli yanına yerleştiler
ehl-i örf hepsine kıydı sefer sefer
yani öldürenler ve ölenler
kendi kanlarını döktüler
beylerle ümera bir onun arkasında
bir ötekinin
açıktan celâli, açıktan asi
et kokunca tuz gerek
ama tuz da koktu (Akın, 2009, s. 20)

Uzun süren savaşlardan dolayı timarının başında bulunamadığı için bunalan sipahilerle yeniçeriler²¹ ve devlet arasında bazı gerginlikler yaşanmakta, bazıları Anadolu'ya geçerek isyancılarla birleşmekteydi. Devlet, Anadolu'da yaşanan yoksulluğu, çaresizliği, ruhsal çöküntüyü ve büyük göçü doğru yorumlayamadığı gibi Celali önderlerinden gelen tehlikeyi de göremez (Griswold, 2002, s. 12-17). Gülten Akın, “Saray” şiirinde tam olarak devletin içine düştüğü bu belirsizliği işler:

saray şaşkıncı, kararsızdı
çelişen buyruklar veriyordu
bir onun bir ötekinin yanından

²⁰ Bkz. İlgürel, 2011.

²¹ Bkz. Bilgin ve Ekin, 2007.

Ve padişahın ezberinde
durmadan yinelenen
gerekçesiz savsöz:
“Reaya Allahın bize vediasıdır”

düşlüyordu padişah
“Tanrı’nın vediası” mazlum halk bir yanda
öte yanda ehl-i şer, eşkıya (Akın, 2009, s. 23)

Akın, şiirin devamında sarayın ve padişahın olan bitenler karşısında yaşadığı çaresizliği alaycı bir tonla dile getirir. Bu dizeler, başlayacak büyük isyanın ve patlayacak kargaşanın da ifadesidir:

“Eyvah, gitmişiz ki gitmişiz eyvah
kopmuşuz biz bizden”

beli, Osmanlı Mülkünde
gün battı batacak
kim dalkavuk, kim yoksul, kim konuk
ne ulufe, ne sadaka, ne ikram
beli, karıştı karışacak (Akdağ, 2009, s. 25)

İlk tehlikeli isyan, I. Selim’in Mısır seferi sırasında Yozgat (Bozok) çevresindeki Türkmenler arasında, Celal adlı birinin önderliğinde başlamış, yaklaşık yirmi bin kişilik isyancı grubu hemen bastırılmış, Şeyh Celal öldürülmüş ama hem ekonomik sıkıntılar hem de diğer olumsuzluklar yeni isyanların doğmasına neden olmuştur (Akdağ, 2009, s. 110). İlk isyanı çıkaran Şeyh Celal’den itibaren devlete karşı ayaklananların hepsi Celali olarak anılmaya başlamıştır. Akın’ın şiirinde de hiçbir isyancının adı geçmez, hepsi halkın ayaklanmasını temsilen Celali olarak anılır. Zaten şair, bu hareketi tek tek grupların hareketi olarak yorumlamaz, daha çok çiftçilikle geçinen halkı isyan ettiren koşullar üzerinde durur.

Akdağ, tam bir çiftçi-köylü hareketi olarak başlayan ayaklanmaların, o zamanki tarihçilerin Türk halkının devletine isyanını açıkça kaydetmeleri mümkün olmadığı için bunu büyük bir Kızılbaş ayaklanması olarak aktardıklarını ve gerçekleri bildirmediklerini, oysa ayaklanmayı başlatanlar Alevi-Kızılbaş Türkmenler olsa da basit bir tarikat-mezhep hareketi olmadığı için ayaklanmaların kısa sürede Sünni çiftçi halka, şehir ve kasabalara sıçradığını, Alevi olmayan tımarlı sipahilerin de isyanlara katıldığını (Akdağ, 2009, s. 113-115) belirtir²². Celali isyanları için Irene Melikoff da “İlk ayaklanmalar, sosyal eyle-

²² 16. yüzyılda Anadolu’da Alevilik hakkında bakılabilir: Savaş, 2002.

min dinsel görünüşler altında ortaya çıkan motiflere dayandığı kıvılcandırlardı. Bununla birlikte yüzyılın sonuna doğru, dinsel ideolojinin ekonomik yapıdan kaynaklanan sebepler önünde gerilemeye başladığı görülmektedir” (2004, s. 232) der. Oysa Gülten Akın, bu sorunu hiçbir zaman dinsel ya da ideolojik bir ayaklanma olarak yorumlamaz şiirinde. O, bunu devletin bile koruyamadığı halkın kendi üzerinde baskı kuran bütün güçlere karşı direnmeye başlaması olarak değerlendirir. Şair, resmî tarihe yönelik eleştirisini tam bu noktada getirir. Gülten Akın da Mustafa Akdağ gibi, resmî tarihlerin bu ayaklanmaları gerçekçi bir şekilde kaydetmediğini düşünür:

oysa, diyordu tarihler, yoğidi eşkiya
beydi, subaşıydı, defterdardı eşkiya
dağlarda mı haşa, konaklarda
dişli yandaşları sekbanlarıyla
yoğun zulmediyordu halka
parasına, malına, canına
oğluna, kızına (Akın, 2009, s. 23)

Sonradan Karayazıcı²³, Deli Hasan, Kalenderoğlu Mehmed, Canbuladoğlu Ali²⁴ gibi liderler çevresinde birleşen asiler²⁵ Osmanlı'nın uzun ve zorlu bir iç mücadele vermesini gerektirmiştir. Küçük hareketler giderek ciddi bir soruna dönüşünce 1599'da Celalilere karşı ilk büyük sefer düzenlenmiştir. Karayazıcı (ölümü 1601) ve onun yerine geçen Deli Hasan'la başlayan dönemi Akdağ, “Celali Fetretü” olarak adlandırır ve bu dönemin “geniş sekban kitlelerinin geçim zaruretlerinden çıkan şiddetli tecavüz ve yağma hırslarıyla halkın buna karşı gösterdiği mukavemetten doğan boğuşma” olarak anlaşılması gerektiğine işaret eder (Akdağ, 2009, s. 363). 1603'ten itibaren Celalilerle halk arasındaki mücadeleye -o zamana dek hükümetin ve halkın düşmanı olarak görülen- suhteler de katılır (Akdağ, 2009, s. 379).

1596'dan itibaren çok ciddi bir boyut kazanan Celali hareketleriyle halk için yaşam dayanılmaz hale gelir. 1603-1607 tarihlerindeki büyük göç bunun açık bir kanıtıdır. Köylüler, kale içlerindeki şehirlere ve devletin uygun gördüğü yerlerde inşa edilen surların (palanka) ardına sığınmakta, köylerini tamamen terk ederek görülmesi ve ulaşılması güç orman içlerine, sarp yerlere yeni köyler kurmakta, başka sancaklara taşınmakta veya çareyi Celalilere katılmakta bulmaktaydı. Canlarını kurtarmak için kaçarken tarlalarını ve hayvanlarını yok pahasına satan köylülerin mülklerine sahip olanlarsa küçük çaplı toprak ağalarına dönüşmekte, tarım değil hayvancılık yaparak geçinmekte, yer yer Celalilerle anlaşarak varlıklarını sürdürmekteydi. Topraklar işlenmediği için, tarımsal üretim durmuş, dolayısıyla kıtlık baş göstermişti. 1599'a dek sadece köyleri ilgilendiren bir sorun

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçan Erdoğan, 2003.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, 2011.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Griswold, 2002.

gibi görülen Celali hareketleri, kasaba ve şehirlere de saldırı halini aldığı için evler, hanlar, dükkânlar, cami ve medreseler yanmış, açlık ve hastalık şehirlere ağır hasar vermiş, ticaret durma noktasına gelmişti. (Akdağ, 2009, s. 423-464). *Celâliler Destanı*'nda bu kargaşa ve halkın acınası halini Gülten Akın şu dizelerle betimler:

köyleri kapattılar
aşiret, cemaat, tarikat karıştı
kavga taht kurdu.
kavga, yakıcı, yıkıcı, yokedici kavga
bozuldu düzenler, köyler boşaldı
ahali perişan, perakende
kimi levent oldu bey kapısına
kimi şehirlere sığındı (Akın, 2009, s. 21)

Celaliler devletin savunamadığı köylerden haraç almaya devam edince, baskınlardan bunalan halk kaçacak yer arayarak köylerini terk eder, bir kısmı da İstanbul'a sığınır, bu büyük göç dalgası tarihte "Büyük Kaçgunluk" olarak anılır (Kunt vd.1988, s. 14). İnsanların kitleler halinde yer değiştirmesi, uzun süren savaşlardan sonra Osmanlılarla İranlıların birbirlerine bırakmamak için tarlaları yakması, don, sel, kuraklık gibi doğal felaketlerle birleşir. Halk açlık ve soğuktan daha da çok çetelerden korktuğu için surlarla çevrelenmiş büyük kentlere ya da ıssız dağ başlarına sığınır (Griswold, 2002, s. 39-40). Gülten Akın halkın evlerini, köylerini, tarlalarını terk edişini şu dizelerle dile getirmektedir:

ya ahali
reaya ve zulmedilmiş ahali
derleyip avredini, kızını, oğlanını
kaç kez vurmuştu dağlara dağlara
köyler boşalmada (Akın, 2009, s. 31)

düzler şiddetle tutulmuştu
onlar yukarı çekildiler
safraydı sanki, yaramaz bilgiyi
kentlerde bırakıp bırakıp
ağırlıksız, azıksız, pazarlıksız
yokuşlar, patikalarda
dağlı, köylü meraklar edinerek
otlar, kuşlar, sularla söylediler (Akın, 2009, s. 38)

Akdağ "Celali isyanları, kadronun yüzde doksan beşi levent olması itibariyle tam bir köylü isyanı olduğu halde, gaye cihetiyle düşünülünce sosyal bir köylü hareketi olarak

nitelenemez” der (Akdağ, 2009, s. 413-414). Aslında gerek Celali Fetretı devrinde gerekse Büyük Kaçgunlukta halktan insanlarla Celalileri birbirinden tam olarak ayırabilmek imkânsızdır; çünkü Celali bölüklerine katılanların çoğu köylerden çıkma gençlerdir (Akdağ, 2009, s. 458-459). Kimin Celali kimin devletten yana olduğunun karıştığı, devletin bazen ondan bazen öbüründen yana davranarak çözmeye çalıştığı ilişkiler ağına Gülten Akın da değinir:

atlanıp yekinipl adlanan
kimi Hasan
kapılanıp padişah fermanına...
Ferman diyor ki, “kendilerine
timar ve sancak verile”
kendilerine dirlik ve mansıp ihsan olunan
nece Hasan var idiyse
onca Celâli
ve paşalar, beylerbeyleri
diyorlardı ki
“Hasanların güçlülüğü sebeptir devletimize” (Akın, 2009, s. 31)

Olan bitenler karşısında acılı, şaşkın ve umutsuz olan halk, kendini ezenler karşısında çaresizdir, çünkü hepsi birbirinden beterdir. Gülten Akın, “Canık Sancağı Ayanından” başlıklı uzun şiirin 18. bendinde halkın acınası halini betimler:

yavru kuşlar gibi acemi
bir duvardan bir duvara
kendini çarpan kalabalıklar
bir taştan bir başkasına
hangisi daha sert, yumuşak hangisi
hayır, onlar ne sersem ne acemi
amansız bir kapana kısırılmışlar
o kötü, bu kötü, şu daha kötü
ehven-i şer diyorlar
ama biliyorlar, biliyorlar da
kısırıldıkları kapanda
bir umar, bir küçük çatlak, sızan küçük ışık
bulacaklar
bulunca büyütür onlar (Akın, 2009, s. 22)

Bu karmaşa, devletin Celalilere üstünlüğüyle 17. yüzyılın başında²⁶ kesin bir şekilde sona erer. Sarsıntılara değişimlere ve imparatorluğun yeni bir döneme girmesine neden olur. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa²⁷ tarafından son Celali önderlerinin öldürülmesiyle 1610'dan itibaren Anadolu'da on yıl boyunca hiç isyan çıkmaz. Toplum belleğine zalimliğiyle yer eden Kuyucu Murad Paşa, tarihe Celali isyanlarını bastıran kişi olarak geçer. Gülten Akın'ın "Kuyucu" başlıklı şiiriyle paşaya dair olumlu ya da olumsuz hiçbir açık değerlendirme içermez. Şair, bu şiirde de Kuyucu Murad Paşa'ya değil, paşa padişahın buyruk aldığında halkın ne durumda olduğuna odaklanır. Önceleri üç yüz dirhem ekmek bir akçeyle giderek yetmiş dirhem ekmek bir akçe olur, ekinler hasar görmüştür, topraklar yağmalanmıştır, altı bölük sipahileri evleri basmakta, köyler boşalmaktadır, kentler yıkılmıştır, halk umutsuzdur:

Ucu kaybolmuş bir çile nasıl sarılır?
isyanımız vardı eskiden
dönüp yıksak da kendimiz
kendimizi
efsanemiz söylenirdi
şimdi ne masal ne efsane
tarih bile reddedecek utançla
sustuğumuzu

ucu kaybolmuş bir çile nasıl sarılmazsa
öyle dolaşık bekliyoruz
neyimiz kaldıysa yağma
talan düşlerimize dek talan
açıktan eşkiya her sokakta
her köşe başında tuzak (Akın, 2009, s. 32)

Kuyucu Murad Paşa'nın bastırmasıyla sona eren Celali ayaklanmaları gibi, "Kuyucu" şiiriyle de -kitap bitmez ama- ayaklanmalara dair şiirler sona erer. "Kuyucu"nun ardından gelen üç şiirden sadece "Maksut Bey Oğlu Yusuf" önceki şiirlerin atmosferini sürdürür. Bu şiirde doğrudan ayaklanmalara dair bir şey yoktur. Sadece ayaklanmaların bastırılmasından sonraki kaygılı sessizliğe, halkın bundan sonra savaşız bir geleceğe dair umutlarına işaret vardır. Yusuf, kendi gibi gençlerle birlikte bu umudun simgesi gibidir:

Yusuf ve öteki yusuflar
dağları tuttular, elleri
kenetli birbirine
batmayan bir güneşe

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, 2003.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, 2002.

batmayacak olanı bulmaya
gece gündüz demeyip yürüdüler
tenekeden kılıçları vardı, tahtadan atları
büydüler, dağlar onları sevdi
sevdi kimi kentler (Akın, 2009, s. 35-36)

Akın, bu şiirle bir anlamda tarihteki Celali ayaklanmalarından kopar ve halktan doğan bütün hareketleri Yusuf'la birleştirir. Aydınlık, umutlu bir yorum olarak başlayan şiirin bir bölümü, Akın'ın en baştaki "Sunu"ya da aldığı dizelerden oluşur:

Sonra dönüp dönüp gelinen
sıla oldu kavga
barış uzaklaştı tarih
kirlî çakalların dolaştığı
tekinsiz bir orman (Akın, 2009, s. 37)

"Sunu"da Celali ayaklanmalarının bütüncül bir yorumunu yapmıştır aslında Gülten Akın. Yukarıdaki dizelere yer vermeden hemen önce şair, "Celaliler yeniden türedi. Çoğaldı. Karşı kalkışmalar kanla, acıyla, hışımla sindirilmeye çalışıldı" (Akın, 2009: 7) demiştir. Bu cümleler, "Sunu"nun ardından gelen şiirlerin hangi bakış açısıyla okunması gerektiğine dair okura bir yol gösterme olarak düşünülebilir. Yine de Celali ayaklanmalarına dair son şiirle varılan nokta, şairin daha önce de değindiği "tarihin tekinsizliği"dir. Nitekim aynı dizeler, kitapta kendinden sonra gelen "Baskında Bir Ana" ve "Ah Ülke" başlıklı şiirlerle okuru 20. yüzyıla bağlar.

Kitabın son iki şiirinin doğrudan Celali ayaklanmalarına ve Osmanlı'ya dair değil de, Türkiye'nin çok yakın tarihine dair olması, yeni tarihselciliğin, tarihi bir de bugünün bakış açısıyla yorumlama düşüncesine uygundur. Gülten Akın da bir anlamda tarihin bir dönemine dair yeni tarihselci bir okuma yapmaktadır. Ve dünü bugünle birleştirerek Türkiye'nin toplumsal tarihine eleştirel bir bakış getirmektedir.

Sonuç

İlk küçük hareketlerin başlamasından ayaklanmaların ciddi bir boyut kazanmasına ve kanlı bir şekilde bastırılarak son bulmasına kadarki süreçte Celali isyanlarından en çok zarar gören, halk olmuştur. Devlete vergi vermekle yükümlü olan halk, eşkıyanın sömürüsüne de zenginliğini korumak isteyen devlet adamlarının baskısına da uzun süre boyun eğmiş, sonra ya köyünü terk etmek ya da asilere katılmak zorunda kalmıştır. Devlet, yasalarla ve kararlarla halkın yanında olmuş ama onu Celalilerden koruyamamıştır. Akademik kaynaklarda, dilekçeler, şikâyetnameler, adaletnameler, fermanlarla kanıtlanarak aktarılan tarihsel olaylar zincirinde eksik olan, halktan insanların duyularları, düşüncüleridir. İşte Gülten Akın tarihi kaynakların eksik bıraktığı "insan" ögesini, şiirinde öne çıkarır ve Celali hareketini halk açısından ele alır.

Şairin Celali isyanlarına yorumu, devletle yerel yöneticiler ve Celaliler arasında sıkışan ve hepsince ezilen halkın, daima kaybeden taraf olduğu yolundadır. Bu noktada Gül-

ten Akın aydın-cahil, kadın-erkek, genç-yaşlı ayrımı yapmaz. Şairin tavrı, ezilen halktan yanadır ve halkın sessiz direncini överken hüznüdür. Akın ne idealisttir ne hayalcidir, tamamen gerçekçi ve eleştireldir. Halkın ezilmeyi bir yazgı gibi benimsemesinin lirik bir ifadesidir bu destan. Birçok dize halkın ağzından devlete sesleniş üslubundadır. Şair devleti suçlamaz, eleştirmedir; halka ve insanlara kızmaz. Halkın devlete güveni ve inancı karşısında duygusaldır. Gülten Akın'ın eleştirisi sisteme yöneliktir; yerel yöneticilerin devletin gücünü halkı ezmek için kullanırken giderek daha da canavarlaşması karşısında öfkesini ve acısını saklamaz. Feodaliteyi halkla devlet arasında yanlış bir aracı olarak görür.

Tarih tamamen nesnel yazılmış ve herkes için geçerli bilgilerle kurulmuş bir anlatılar zinciri olamaz. Osmanlı'nın en güçlü ve muktedir olduğu dönemde Anadolu'da yoksulluktan eriyen, fermanlarıyla yanında olan devlete rağmen yerel feodal yapının ve eşkıyanın zulmü altında ezilen halkın yaşamının devlete gönderilen şikâyetnameler dışında resmî tarihte pek yeri yoktur. İşte Gülten Akın'ın *Celâliler Destanı* da tarihin resmî yazıcılarca anlattığı gerçeklerin öbür yanını işlemektedir. Chartier "Tarihçi metnini oluştururken yaptığı seçimler ve içinde bulunduğu yaklaşımlarla, arşivlerin sessiz metinlerinden kopardığı sözlere o güne kadar yüklenmeyen anlamlar yükler" der (1998, s. 11). Bunu bazen de yazarlar ve şairler yapar. Gülten Akın, *Celâliler Destanı*'nda tarihsel bir olaya yaşamsal ayrıntılar katar. Öte yandan şair, resmî tarihlerin yanlış yazdığı (bu ayaklanmaların Alevilerle ilgisi meselesi gibi) ya da görmezden geldiği (devletin gönderdiği görevlilerin halktan usulsüz vergi toplaması gibi) bazı noktaları da eleştirir kitabında. Böylece şair, resmî tarihte yanlış anlatılanlara dair hemen hiçbir şey söylemeyerek dolaylı bir eleştiride bulunur, devlet nasıl sessiz kaldıysa şair de sessiz kalarak pasif bir direnç gösterir âdeta. Öte yandan akademik araştırmalarda Celali ayaklanmalarında önemli bir etkiye sahip olan suhtelerin (öğrencilerin) işlevine de Gülten Akın pek değinmez, sadece bir iki yerde suhteleri anar geçer. Çünkü şair suhtelerin yarattığı sıkıntıları, halkın üzerindeki ekonomik baskıların doğal bir sonucu olarak algılar. Bir de kadınların yani adaletin/yasanın uygulayıcılarının halktan yana olduğunu, halkın tek güvenci olduğunu hissettirir şair. Bunda Gülten Akın'ın avukat kimliğinin etkisi olabilir. Şair, toplumun karanlık dönemlerinde tek desteğin hukuk olduğunu düşündürmek ve böylece destanın umutsuz atmosferi içinde gizli bir umut vermektedir.

Yeni tarihselcilerin dediği gibi tarih gerçeklerin bir yorumuysa, yazınsal eserler aracılığıyla tarihin işlenmesi de bir üst yorumdur. *Celâliler Destanı*, Osmanlı tarihinin önemli bir dönemini ekonomik nedenlerine işaret ederek ama insan ögesini öne çıkararak işlemektedir. Gülten Akın, tarihi, bir edebiyat metni gibi okuyup ondaki bireysel yana odaklanmakta, tarihsel sorgulamayla birey odaklı sorgulamayı birleştirmektedir. Bu da bir çeşit "yoğun betimleme"dir. Çünkü şair tarihsel gerçeklerin anlamını araştırmakta, anlatılanları sınamaktadır ve Celali hareketi karşısında kendi ruhsal ve düşünsel durumunun farkında olduğu gibi okurunu da hem geçmişle hem de bugünle ilgili olarak belirli bir bilince ulaştırmayı amaçlamaktadır.

Gülten Akın'ın Celali hareketleriyle 1980 sonrasında Türkiye arasında bağ kurması da bu amaca bağlıdır. Yeni tarihselciliğe göre sanatçı, doğal olarak, içinde yaşadığı çağın

toplumsal ve evrensel koşullarından kendini soyutlayamaz; dolayısıyla bireysel düşüncelerinden ve yaşadığı zamanın ruhundan ayrı bir eser yaratamaz. Nitekim Akın, hem tarih hem de yaşadığı çağ karşısında birey olarak kendi konumunun bilincindedir ve kitabın son şiirleri bunun açık işaretidir. O nedenle şiirini 20. yüzyıl sonundaki Türkiye'nin gerçekleriyle bağlar. Bu, Gülten Akın için hem tarihin hem kendi döneminin bir yorumudur ve şair, bireysel deneyimlerini tarihsel olayları anlamak için kullanmıştır, okuru da buna davet etmektedir. Çünkü okurun tarihi yorumu da içinde yaşadığı kültürün ve bireysel deneyimlerinin bir sonucu olabilir. Halkın Celaliler dönemindeki durumuyla 20.yüzyıl sonundaki durumu arasında kurulacak koşutluk, o yüzden önemlidir. Her iki dönemin de kendine özgü nitelikleri ve karmaşık toplumsal nedenleri vardır ama ikisinin de bedelini ödeyen halktır, şaire göre. Her olayın içinden doğduğu kültür tarafından biçimlendirildiğini ve o kültürün, bireyleri biçimlendirdiğini düşünen yeni tarihselcilere bakarak, Gülten Akın'ın eserinin aradaki yüzlerce yıllık farka rağmen Türk halkının kaderinin destanı olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (2012). Timar Rejiminin Bozuluşu. 5.2.2012 tarihinde www.dergiler.ankara.edu.tr adresinden erişildi.
- Akın, G. (2009). *Celâliler Destanı*.(3.bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Argunşah, H. (1990). *Türk Edebiyatında Tarihî Roman*. Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- (2007). Tarihî Roman. T.S. Halman vd. (Ed.) *Türk Edebiyatı Tarihi IV*. (2.Bs.) içinde (Ss.410-422), İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1971). *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın I*. (5.Bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bilgin, A. ve Ü. Ekin. (2007). Bir Kimliğin Dönüşümü: Askerlikten Asker Esnaflığa. *Akademik İncelemeler*, 2 (1): 215-229 (www.aid.sakarya.edu.tr. Erişim tarihi: 5.2.2012).
- Carr, E. H. (2005). *Tarih Nedir?*(8. Bs.). (M. G. Gürtürk, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chartier, R. (1998). *Yeniden Geçmiş: Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*. (L.Arslan, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Çelik, Y. (2002). Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki, Tarihî Romanda Kişiler. *Bilig*, 22, Yaz: 49-68.
- Derrida, J. (2001). Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences. *Writing and Difference*. (A. Bass, Translated by). London&New York: Routledge, 351-370.

- Duman, S. (2011). *Celali İsyamları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı*. Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Erdoğan, E. (2006). 16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar-İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14, 1, 217-226. 10.7. 2012 tarihinde www.uvt.ulakbim.gov.tr adresinden erişildi.
- (2012). 16.Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri. 5.2.2012 tarihinde www.kultur.samsun.bel.tr adresinden erişildi.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Őeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. (2.Bs.). (Kılıçbay M.A., Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2004). *Felsefe Sahnesi: Seçme Yazılar V*. (Ergüden, I. , Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2005a). *Özne ve İktidar*. (2.Bs.). (Ergüden, I. , Çev.). Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2005b). *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I*. (2.Bs.).(Ergüden, I., Akınhay O., Keskin, F. , Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- (2011). *Bilginin Arkeolojisi*. (Urhan, V. , Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Greenblatt, S. J. (1994). Invisible Bullets. R. C. Davis, R. Schleifer (Ed.) *Contemporary Literary Criticism: Literary and Cultural Studies* içinde (ss.474-506). New York: Longman.
- Griswold, W. (2002). *Anadolu'da Büyük İsyın: 1591-1611*. (2.Bs.). (Tansel, Ü. , Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gögebakan, T. (2004). *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökbunar, A. R. (2007). Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14 (1) : 1-24.
- Günay Erkol, Ç. (2011). Bir Yoğun Betimleme Örneği Olarak Edebiyat: Yeni Tarihselciliğin Edebiyat Eleştirisine Katkıları. T.Ertem, B.Elbir vd. (Ed.)*AÜDTCF Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü II. Uluslararası Edebiyat ve Bilim I Sempozyumu Bildirileri* (s.117-130). Ankara.
- Halaçoğlu, Y. (1996). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. (3.Bs.). Ankara: AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlgürel, M. (1993). Celâlî İsyamları. *İslam Ansiklopedisi* (c.7, s.252-257). İstanbul.
- (2011) İl Eripleri Hakkında. 24.8.2011 tarihinde www.iudergi.com.tr adresinden erişildi.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. (5.Bs.). (Sezer, R. , Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaçan Erdoğan, M. (2003). Karayazıcı İsyanı. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2, 53-66. 10.7.2012 tarihinde www.sbd.ogu.edu.tr adresinden erişildi.

- Koç, Y. (2005) Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celali İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum. *Bilig*, Güz (35): 229-245.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kunt, M. ve Akşin S. vd. (1988). *Türkiye Tarihi III: Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Melikoff, İ. (2004). *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*. (Alptekin, T. , Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Montrose, L. A. (1988). Shaping Fantasies: Figurations of Gender and Power in Elisabethan Culture. Stephen Greenblatt (Ed.) *Representing the English Renaissance* içinde (ss.31-64), Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Oppermann, S. (2006). *Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*. (2.Bs.). Ankara: Phoneix Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. (3.Bs.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Öz, M. (1997). *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları: XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özüm, A. (1999). *New Historicism in Theory and Fiction: A Study of Three Contemporary British Novels (Graham Swift's Waterland, A.S. Byatt's Possession and Derek Beaven's Newton's Niece)*. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Savaş, S. (2002). *16. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Şahin, D. (2003). *17. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celali Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, M. (2002). *Kuyucu Murad Paşa'nın Celali Seferi Mühimmesi (1607)*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Timur, T. (1989). *Osmanlı Çalışmaları: İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*. Ankara: V Yayınları.
- . (2001) *Osmanlı Toplumsal Düzeni*. (4.Bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Uslu, M. F. (2011). Greenblatt'ın Yeni Tarihselci Eleştirisi. Z. Uysal (Ed.) *Edebiyatın Omzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar* içinde (ss.25-51), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uysal, Z. (Ed) (2011). *Edebiyatın Omzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- White, H. (1978). The Historical Text as Literary Artifact. R. H. Canary, H. Kozicki (Ed.), *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding* içinde (ss.41-61) , Madison: University of Wisconsin Press.
- Yalçın Çelik, S. D. (2005). *Yeni Tarihselcilik Kuramı ve Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yerasimos, S. (1977). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I: Bizans'tan Tanzimat'a*. (3.Bs.). (Kuzucu, B. , Çev.). İstanbul: Gözlem Yayınları.